

ВОЛЯ ЯК ЗДІБНІСТЬ ТА УМІННЯ

WILL AS ABILITY AND SKILLS

У статті обґрунтовується можливість розглядати сталі характеристики вольової активності особистості як здібності та уміння, проаналізовано особливості вольових здібностей, їх відповідність ключовим критеріям категорії «здібності», взаємозв'язок з іншими видами здібностей.

На теперішній час поняття «здібність» втрачає свої чіткі границі, окреслені вимогами різних видів предметної діяльності. Предметом психологічних досліджень стають емоційні, соціальні, регуляторні, мотиваційні, духовні здібності. Показано, що воля під іншими назвами входить у структуру емоційного, соціального інтелекту (здібностей), регуляторних здібностей, представлених у моделях різних авторів. Однак специфіка волі, її незвідність до мотиваційних, афективних чи когнітивних процесів, дає підстави виділяти вольові здібності як окремих вид регуляторних здібностей.

Вольова організація особистості розглядається як система здібностей та умінь людини долати різного роду перешкоди та труднощі (як зовнішні, так і внутрішні), здійснюючи свідому саморегуляцію поведінки та діяльності на шляху до мети. Вольові здібності та уміння формуються в результаті свідомої роботи особистості над собою у процесі отримання досвіду саморегуляції у складних умовах реалізації діяльності.

Вольові здібності посідають особливе місце серед регуляторних здібностей. Ці здібності та уміння стосуються не тільки саморегуляції (як підтримання та/або повернення у стан психічної рівноваги), а і вольового самоуправління, і це споріднює проблему вольових здібностей з лідерськими з цією лише різницею, що ключові якості лідера тут розгортаються не у площині суб'єкт-суб'єктних відносин, а у площині самосуб'єктних відносин, коли керівні, мобілізаційні впливи особистість адресує сама собі.

Ключові слова: воля, здібності, вольові здібності, вольові якості, саморегуляція, емоційний інтелект, уміння.

The article substantiates the possibility of considering permanent characteristics of the individual's volitional activity as abilities and skills, analyzes the peculiarities of volitional abilities, their compliance with the key criteria of the "ability" category, and the relationship with other types of abilities. Currently the "ability" concept losing its clear boundaries, defined by the requirements of various types of subject activity. Emotional, social, regulatory, motivational, and spiritual abilities are the subject of psychological research. It is shown that will is included in the structure of emotional, social intelligence (abilities), regulatory abilities presented in the models of various authors under other names. However, the specificity of the will, its irreducibility to motivational, affective or cognitive processes, gives grounds to point out volitional abilities as a separate type of regulatory abilities. Volitional organization of the individual is considered as a system of human abilities and skills to overcome various obstacles and difficulties (both external and internal), carrying out conscious self-regulation of behavior and activities on the way to the goal. Willpower and skills are formed as a result of the individual's conscious work on himself in the process of gaining experience of self-regulation in difficult conditions of activity implementation.

Volitional abilities take special place among regulatory abilities. These abilities and skills relate not only to self-regulation (as maintaining and/or returning to a state of mental equilibrium), but also to volitional self-management, and this relates the problem of volitional abilities to leadership with the only difference that the key qualities of a leader here are not developed in the plane of sub object-subject relations, and in the plane of self-subject relations, when a person directs the guiding, mobilizing influences to himself.

Key words: will, abilities, volitional abilities, volitional qualities, self-regulation, emotional intelligence, skills.

УДК 159.947

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.39.35>

Шамлян К. М.

к. психол. н.,
доцент кафедри теоретичної
і практичної психології
Національний університет
«Львівська політехніка»

Постановка проблеми. Актуальність вивчення вольової сфери особистості на теперішній час важко переоцінити. Незламна воля до перемоги, мужність, стійкість, наполегливість, допомагають нашому війську, всьому нашому народу тривалий час тримати важкий удар й перемагати ворога.

Проблема волі має давню і багату історію вивчення у філософії, згодом у психології. Сформувався різні школи, концепції, однак чимало ключових питань і досі залишаються дискусійними. У поглядах на волю ми дотримуємось тих підходів, які наголошують на самостійності волі як психічного феномену, її нерозчиненні у мотиваційних, афективних чи когнітивних процесах, на визнанні вольового зусилля ключовим механізмом вольової регуляції, необхідність вмикання якого зумовлене виникненням різного роду перешкод на шляху до свідомої мети [18].

В якостях, які характеризують волю є те, що відрізняє їх від інших властивостей особистості – в них закарбований досвід, здібності, знання та уміння долати різного роду труднощі, здебільшого ці якості характеризують діяльнісну, операційно-виконавчу сферу людини.

Це дає змогу розглядати структуру вольової організації особистості як систему спеціальних здібностей та умінь, які формуються у процесі свідомої роботи людини над собою, отримання досвіду саморегуляції у складних умовах реалізації діяльності.

Мета – проаналізувати специфіку здібностей як окремої групи індивідуально-психологічних властивостей, особливості вольових здібностей, їх зв'язок з іншими видами здібностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Коли йдеться про стійкі прояви вольової активності, переважно застосовують тер-

мін «вольові якості», а не «вольові властивості». Є. Ільїн [2] вказує на близькість понять «здібність» і «якість». Вони характеризують можливості людини та ефективність її діяльності, які зумовлені як соціальними (набутими у процесі виховання, навчання, тренування) факторами, так і вродженими, біологічними. Відмінність між поняттями полягає у тому, що якість характеризує не тільки функціональні можливості людини, а й людину як особистість (особистісні якості). Поруч з якостями розуму, руховими якостями, також виділяють моральні, вольові якості.

В. Селіванов [14, с. 134–142] визначає вольові властивості через поняття «здібності» та «уміння»: витримка – це здібність та уміння свідомо загальмовувати імпульси, які заважають здійсненню мети; ініціативність – це здібність та уміння за власним почином здійснювати дії та вчинки; цілеспрямованість (стратегічна) – уміння людини у всьому своєму житті керуватися певними ідеалами та принципами; цілеспрямованість (оперативна) – уміння ставити ясні цілі для окремих дій і не відволікатися від них у процесі виконання; дисциплінованість – здібність та уміння підпорядковувати свою поведінку нормам суспільної моралі та правилам суспільного життя.

Постова В.К. [13] вказує на два підходи у вивченні проблеми здібностей: особистісно-діяльнісний і функціонально-генетичний. Перший розглядає здібності як властивості особистості, що визначають успішність діяльності та розвиваються у діяльності; другий вивчає здібності шляхом співвідношення їх із психічними функціями та процесами, у яких вони реалізуються. У першому підході враховуються психологічні властивості, але не розглядаються фізіологічні та біохімічні властивості, що суттєво впливають на особистість. У другому менше уваги приділяється можливостям формування здібностей, але обидва ці підходи є взаємозалежними і збагачують один одного.

До особистісно-діялісного підходу можна віднести погляди Г. Костюка [7]. Здібності віднесені до основних властивостей, які характеризують людину як суспільну істоту, громадянина своєї країни, як особистість: «це – істотні психічні властивості людської особистості, що виявляються в її цілеспрямованій діяльності і зумовлюють її успіх. По діяльності та її результатах ми й розпізнаємо здібності особистості. Поза діяльністю ми нічого не можемо сказати про них» [7, с. 307–308]. Вчений розкриває тісний зв'язок здібностей з іншими рисами людини (її знаннями та вміннями, потребами та інтересами, працьовитістю, моральними якостями). Чим багатший життєвий досвід людини, чим більше вона знає, тим вона сильніше, тим успішніше справляється із завданнями у будь-якій галузі діяльності.

Важливо, що у структурі здібностей виділені наполегливість, сила волі та інші її якості, оскільки розв'язання задач у будь-якій галузі людської діяльності не дається без зусиль та боротьби. Г. Костюк наводить численні приклади, які підтверджують значення вольових якостей для видатних здібностей до творчої діяльності. Він наводить слова Гьоте, про те що «геній – це геніальна воля» [7, с. 326].

Про титанічну волю обдарованої людини каже і О. Ковальєв [5]. Творча діяльність потребує напруження усіх сил, вона включає величезну чорнову роботу, яку неможливо виконати у короткотерміновий період захоплення і натхнення. На думку вченого, усі видатні діячі, високообдаровані люди мають такі риси волі як цілеспрямованість, рішучість, мужність і самовладання, наполегливість і самостійність. Із пристрасною захопленістю, діяльністю та силою волі пов'язані працелюбність і велика працездатність особистості. Невипадково, багато хто з обдарованих людей, оцінюючи свої досягнення саме цим якостям віддавали перевагу.

Чи можемо ми говорити у зв'язку з цим про вольові здібності як окремих вид здібностей, чи лише про вольові якості особистості, які допомагають людині розвивати свої здібності (математичні, літературні та інші) і добиватися видатних результатів у відповідній діяльності?

На користь першої думки говорять уявлення про множинність інтелекту, які виходять за рамки абстрактно-логічного мислення. Х. Гарднер виділив сім видів інтелекту – лінгвістичний, музичний, логіко-математичний, просторовий, тілесно-кінестетичний, міжособистісний, внутрішньособистісний. Два останні види, пізніше названі «соціальним» та «емоційним інтелектом», опинилися у центрі уваги дослідників, ймовірно після публікації книги Д. Гоулмана «Емоційний інтелект» [20], в якій автор доводить, що серед факторів, які забезпечують успіх людини в житті та кар'єрі, провідне місце належить саме емоційному інтелекту.

Проблема емоційного та соціального інтелекту активно вивчається і українськими вченими. Аналіз недавніх публікацій в українських психологічних журналах [8; 9; 10; 11; 16] свідчить про труднощі, по-перше, в окресленні границь між соціальним та емоційним інтелектом; по-друге, у визначенні співвідношення між емоційним / соціальним і загальним / абстрактним інтелектом; по-третє, у застосуванні чіткої дефініції понять: ми маємо справу з емоційним/соціальним інтелектом, з емоційними / соціальними здібностями / здатностями чи відповідними компетенціями ми (компетентністю)?

Що споріднює проблему емоційного інтелекту з проблемою волі? Розглянемо, яке

місце посідає воля у різних концепціях емоційного інтелекту.

О. Темрук і Л. Колісник [16] всі існуючі моделі EI об'єднують у три групи: моделі здібностей (емоційний інтелект тлумачиться як перетин емоцій та пізнання, як когнітивна здібність); моделі характеристик/рис (EI як сукупність рис особистості та поведінки, пов'язаних з емоціями); змішані моделі (EI як складне психологічне утворення, яке має і когнітивну, і особистісну природу).

Е. Носенко [11] тлумачить емоційний інтелект не тільки і не стільки як систему специфічних здібностей та стійких життєвих диспозицій, які забезпечують регуляцію емоцій, а як «надбудову» над первинними емоційними спонуканнями. Емоційний інтелект постає формою прояву рефлексивної свідомості; вчена пропонує визначати його за допомогою настанов, мотивів, системи ставлень до оточуючого світу, до себе, до інших, і відповідно, застосувати інший термін – «емоційна розумність». Основним наслідком високого рівня емоційного інтелекту є задоволення життям, відчуття суб'єктивного благополуччя та стабільність психічного здоров'я. Спираючись на ідею Аристотеля про добродетельність, Е. Носенко доводить, що провідну роль у формуванні емоційного інтелекту відіграють «доброчинні» настанови.

О. Лящ робить висновок, що загальним для різних концепцій емоційного інтелекту є розуміння його як здатності до впізнання, розуміння емоцій і управління ними як у внутрішньоособистісному, так і міжособистісному плані. Емоційний інтелект є «інтелектуальною, хоча і специфічною здатністю, спрямованою на розуміння і керування емоційними проявами (емоційними переживаннями, емоційними станами, відносинами та ін.) [9, с. 33]».

Багато волі ми знаходимо у структурі «внутрішньоособистісного» емоційного інтелекту (особистісної компетенції) Д. Гоулмана [20]. Серед її трьох складових, дві або безпосередньо стосуються вольових якостей (створюють сприятливий емоційний фон для їх розгортання у дії), або тотожні ним. Це самоконтроль або керування емоціями – уміння справлятися зі своїми почуттями, щоб вони не виходили за дозволені межі. Ця складова включає також адаптивність: гнучкість до мінливих ситуацій або у переборюванні перешкод. Друга складова – самомотивація: приведення емоцій у порядок заради досягнення мети, здатність привести себе у стан «натхнення» (прагнення досягнень, вдосконалювання задля відмінних результатів; ініціатива; оптимізм – як наполегливість у досягненні цілей, незважаючи на перешкоди).

Костюк А.В. [8] у структурі емоційного інтелекту визначає функціональні характеристики

чотирьох груп здібностей: 1) когнітивні здібності (сприйняття, розуміння, усвідомлення емоцій) виконують інтерпретативну функцію; 2) емоційні здібності (управління емоціями, вміння підтримувати позитивний модус емоцій) – регулятивну; 3) адаптаційні здібності (управління емоціями у стресових ситуаціях, самоконтроль, самомотивація) – адаптивну та стресозахисну функції; 4) соціальні здібності (соціальна емпатія, управління чужими емоціями) виконують активізуючу функцію.

Вольові елементи присутні також у моделі Р. Бар-Она [19]. У сфері адаптивності – це вміння вирішувати проблеми (здатність її визначати, та знаходити слушне рішення). У сфері виходу зі стресу – здатність витримувати стрес та контролювати свої імпульси (залишатися спокійним, конструктивно протистояти несприятливим подіям та конфліктним емоціям, не відступаючи), здатність протистояти або відтермінувати намір виконати певну дію.

У моделі К. Петридіса [21] такими структурними елементами є регуляція емоцій – здатність контролювати власні емоції; імпульсивність (низька) – поміркованість та здатність не піддаватися раптовим власним спонуканням; самомотивація – керованість та здатність не здаватися перед труднощами; управління стресом – здатність витримувати тиск та регулювати стресом.

Отже, у моделях EI воля виступає під іншими назвами – контроль, утримування, приглушення, регуляція, управління емоціями; і ці здатності відображають суть особистісних якостей, які у психології волі називають витримкою і самовладанням.

Для нас представляє інтерес питання про вольові здібності – якщо виділяють емоційні здібності, то правомірним також було б говорити окремо і про вольові здібності, адже зв'язок волі та емоцій у регуляторних процесах дуже тісний.

У психологічній літературі є цілий пласт досліджень, присвячений так званим регуляторним здібностям, або здібностям до саморегуляції, до яких би ми віднесли і емоційні, і вольові здібності.

Проблема здібностей до саморегуляції була порушена у рамках концепції усвідомленої психічної саморегуляції О. Конопкіна [6], і тісно пов'язана з проблемою суб'єктності особистості. Було введено поняття «загальна здібність до саморегуляції» (ЗЗС) – системне психічне утворення, яке передбачає наявність у суб'єкта узагальненого, генералізованого уміння регуляції.

ЗЗС виступає найважливішим критерієм суб'єктності, вона виявляється в ініціативно-творчому модусі, в легкості та успішності оволодіння новими видами цілеспрямованої активності, у здібності самостійно розв'я-

зувати при цьому нестандартні завдання, здійснювати діяльність у змінених умовах, які потребують зміни способів дії тощо. Вчений зазначає, що сама діяльність являє собою свідомо побудовану та підпорядковану цілі (у кожній своїй ланці та у цілому) вольову активність, а людина, яка її здійснює, є реальним суб'єктом цієї активності і відчуває себе її творцем та господарем [6, с. 26].

Отже, за такого підходу вольова регуляція і творча активність виступають основними модусами у структурі ЗЗС. Поняття ЗЗС близьке до поняття «самоуправління організацією психічних функцій», введеного В. Калініним [3] для позначення вольової якості, що має уособлювати ефективність всієї системи вольової регуляції людини. Самоуправління організацією психічних функцій – це здібність та уміння легко (швидко і з найменшими енерговитратами) створювати та підтримувати таку функціональну організацію психіки, яка найбільш адекватна цілям та умовам предметної діяльності.

Проблема саморегуляторних здібностей піднімається і у більш сучасних публікаціях. Так, Г. Ожиганова [12] розглядає саморегуляцію як загальну здібність людини. Виділено рівні саморегуляції, які мають відношення до будь-якої професійної діяльності: 1) психофізіологічний; 2) соціально-психологічний; 3) психологічний; 4) духовний. Кожному рівню відповідають регуляторні здібності: першому – здібності до саморегуляції емоційних та психофізіологічних станів (здійснення саморегуляції поза соціальною взаємодією, наодинці із собою); другому – здібність до саморегуляції у процесі соціальної взаємодії (саморегуляція багато у чому зумовлена соціально-нормативними правилами і досвідом життєдіяльності); третьому рівню відповідає здібність до регуляції діяльності і особистісна регуляція. Остання у своїй розвинутій формі віднесена до вищих саморегулятивних здібностей, оскільки створює умови для духовного розвитку та самореалізації людини. Четвертому рівню відповідає вища здібність до саморегуляції, пов'язана із цілісною саморегуляцією на всіх рівнях, зумовлена вищими цінностями і смислами буття, високими моральними принципами.

Велику увагу духовним здібностям приділяє В. Шадріков [17]. Він пропонує трирівневу систему здібностей, яку утворюють природні здібності індивіда (спрямовані на пізнання природи в її конкретних проявах), інтелектуальні здібності суб'єкта діяльності (пізнання законів природи, розвитку науки, техніки та технологій) і духовні здібності (пізнання інших людей, історії, призначення людини).

У духовних здібностях, як здібностях «певного духовного стану», пізнання тісно переплітається із переживанням. Деякі характеристики

цього стану: розширення свідомості; активне включення у процес осягнення істини підсвідомості; енергетична активізація; гармонізація особистості; усунення суперечностей з оточенням, зосередження на пізнавальній проблемі, осягненні істини; позитивний погляд на життя; висока концентрація прагнень, підсилення волі та її контролю з боку особистості [17, с. 251].

В. Шадріков дотримується функціонально-генетичного підходу у вивченні здібностей, підкреслюючи те, що *здібності є властивістю функціональних фізіологічних систем*, які є генетично зумовленим базисом психічної діяльності. Про здібності можна говорити у всіх тих випадках, коли є можливість вказати на функціональну фізіологічну систему, яка реалізує певну психологічну функцію.

Такий підхід дає можливість розглядати не тільки когнітивні здібності. Вчений доводить, що такі ж функціональні системи реалізують мотивацію та емоцію; отже, можна говорити не тільки про пізнавальні, а й про *мотиваційні та емоційні* здібності. Аналізуючи функціональну систему, яка реалізує мотивацію, він стверджує, що людина «від природи володіє здібністю хотіти та бажати». Аналіз біологічних механізмів емоцій та переживань дає змогу також виділити *здібності відчувати та переживати*.

На думку В. Шадрікова, поширення поняття «здібності» на мотивацію та емоції дає можливість повніше побачити систему психічних явищ і визначити значення категорії здібностей у системі інших психологічних категорій, а також перенести на мотивацію та емоції методи, напрацьовані при вивченні пізнавальних здібностей.

Розглядаючи вольові якості як здібності до саморегуляції, слід відзначити що воля обіймає дуже широкий спектр психічних властивостей, різних за своєю природою і функціями; наприклад, функціональні системи, які відповідають за прояви терпіння та ініціативності, значно відрізняються між собою.

Ми будемо відштовхуватися від визначення волі як психічного процесу «свідомої та цілеспрямованої регуляції людиною своєї діяльності й поведінки з метою досягнення поставленої бажаної мети» [4, с. 11].

У чому специфіка вольових регуляторних здібностей? Відповідь на питання знаходимо в основних ознаках волі: 1) свідоме подолання перешкод на шляху до досягнення мети; 2) наявність конкуруючих (суперечливих) мотивів; 3) наявність вольового зусилля [4, с. 8].

Вольова регуляція передбачає мобілізацію і напруження всіх сил для досягнення певного результату. Саморегуляція мала б передбачати зняття певного напруження, викликаного у психоемоційній системі різними чинниками. Отже, метою саморегуляції є забезпечення і підтримання гомеостатичного стану (постійного

зрівноваженого стану шляхом скоординованих внутрішніх реакцій), забезпечення відчуття внутрішнього психологічного і фізіологічного комфорту, відчуття внутрішнього благополуччя. Вольова ж регуляція, яка служить людині для досягнення певної мети, не може не порушувати цю рівновагу.

На нашу думку, поняття «вольова регуляція» не зовсім доречно для опису тих процесів, які воно презентує; більш придатним було б поняття «вольове управління». У цьому смислі вольові здібності споріднені з лідерськими, управлінськими, вольові процеси нагадують функції «кризового менеджера». Підкреслимо, що тут йдеться не просто про вольові якості організованість та дисциплінованість, а власне керування, управління, лідерство, яке стосується більш широкого спектру завдань і ситуацій, де об'єктом управління виступає не група людей, а сама людина.

Серед характеристик, які притаманні успішному лідеру, зазвичай називають такі: інтелект вище середнього; вміння приймати рішення; вміння мати справу з часовими обмеженнями; чітке усвідомлення мети, здатність планувати майбутнє, відчуття напрямку руху; гнучкість, пристосовуваність; почуття відповідальності; упевненість у собі та знання себе; наполегливість; терпимість і терпіння у роботі з людьми; ентузіазм; вміння виражати думки в усній та письмовій формі.

До цього можна ще додати необхідні для керівної роботи здатності ефективно розподіляти завдання, вимагати виконання, підпорядковувати підлеглих, стимулювати, контролювати роботу, розподіляти наявні ресурси тощо. У випадку волі усі ці функції розгортаються не у площині суб'єкт-суб'єктних відносин, а спрямовані на себе, на власне «Я», є проявом само-суб'єктних (В. Калін) відносин. Вольові здібності виявляються в ефективному лідерстві над самим собою.

В українській мові для позначення властивості людини успішно, якісно виконувати певну діяльність окрім слова «здібний» використовують слова «спроможний», «здатний». У словнику української мови «спроможний» – це той, хто «має здатність виконувати, здійснювати, робити і т. ін. що-небудь»; «має здібності до чого-небудь, уміє здійснювати, виконувати щось»; «може, має можливість здійснити що-небудь»; «має певну природну здатність до чого-небудь» [15, т. 9, с. 605]. Спромогтися – означає зуміти, могли – мати силу, міць. Слово «здібний» більше пов'язане із природним хистом, схильністю, інтересом до чогось з хистом: «Який має природні здібності; обдарований, талановитий» [15, т. 3, с. 538].

Здібність – більш предметна, більше співвіднесена з певним видом діяльності, спроможність – має більш загальне, універсальне

значення активності, динамічності людини у реалізації, здійсненні чогось.

Як вже було зазначено, на думку багатьох авторів, воля є необхідною умовою розвитку таланту людини, досягнення найвищих результатів у творчій діяльності. У цьому плані, вольові властивості ми би віднесли до загальних здібностей людини (такими є загальні інтелектуальні здібності як необхідна передумова успішного виконання будь-якого виду діяльності). Однак «вольовий» – це не просто здібний, це «спроможний», «той, хто хоче, може і буде робити». Вольові здібності можна визначити як здібності застосовувати усі ресурси (у тому числі і інші здібності) для досягнення мети, не тільки і не стільки здібності «зробити щось», скільки здібності «зробити себе» для того, щоб зробити щось.

Що споріднює вольові якості-здібності зі здібностями в їх традиційному розумінні? Це – прив'язка до критерію ефективності діяльності, і виражена залежність прояву і функціонування цих здібностей від цілеспрямованого навмисного процесу їх формування і розвитку: шляхом спеціального навчання, тренування (у випадку здібностей), спеціального тренування, виховання, загартовування (у випадку волі).

Особливістю вольових здібностей, на наш погляд, є те, що в їх основі лежить природно зумовлена *здібність хотіти і бажати* (В. Шадріков), яка може бути сильно виражена у певної людини. Можна навіть говорити про окремий талант – «талант хотіти», як здатність людини попри все підтримувати стійку незгасаючу мотивацію до конкретних дій. Однак тут виникає небезпека зведення вольових здібностей лише до мотивації, і питання про сам перехід від мотивації (навіть найпотужнішої) до реалізації її у дії.

На завершення хотілось би зупинитися на певному парадоксі, якій криється у співвідношенні волі і здібностей в їх традиційному розумінні. Для пояснення звернемося до «формули здібностей», запропонованої В. Дружиніним [1]. Вчений акцентує на тому, що здібність детермінує швидкість і легкість оволодіння тою чи іншою діяльністю, а це змінює співвідношення з мотивацією: швидкість навчання може залежати від мотивації, проте почуття легкості під час навчання («суб'єктивна ціна», переживання труднощі) скоріше буде зворотно пропорційно мотиваційному напруженню.

Розвиваючи цю думку, В. Дружинін пропонує формулу здібності в об'єктивній і суб'єктивній формах, відповідно:

Здібність = продуктивність / ціна;

Здібність = успішність / трудність.

Чим більше розвинута у людини здібність, тим успішніше вона виконує діяльність, швидше нею оволодіває, а процес оволодіння діяль-

ністю і сама діяльність даються суб'єктивно легше, ніж навчання або робота у цій сфері, до якої немає здібностей. «Тобто нездібний проливає більше поту і сліз, ніж здібний, якому все дається легше» [1].

У знаменнику обох формул слід додати прикметник «суб'єктивний»: суб'єктивна ціна, яку людина платить для досягнення успішного результату – витрачений час і зусилля; суб'єктивна трудність – яку відчуває людина при виконанні завдання.

Формулу «Здібність = успішність виконання завдання / суб'єктивна важкість його виконання» трансформуємо у наступну:

«Здібність = успішність виконання завдання / кількість вольових зусиль».

Тобто для успішного виконання завдання, яке для даної людини є важким, вона повинна застосовувати чимало зусиль, застосовувати волю. Тоді воля і здібність знаходяться у зворотній пропорційному співвідношенні. Отже, чим більше людина має здібності (як природного хисту), тим менше вона має застосовувати вольових зусиль для досягнення певного результату у порівнянні з менш здібною людиною. Поширений випадок у практиці навчально-процесу, коли відмінниками є і ті учні, які мають високі академічні здібності і граючи ставляться до навчання, і ті, які не маючи високих здібностей, завдяки сумлінній праці і наполегливості «гризуть граніт науки» і досягають такого ж (а може і більшого!) рівня знань, умінь та навичок. Другий тип учнів безсумнівно відноситься до вольових і відповідальних особистостей. Воля у даному випадку компенсує брак природних здібностей для досягнення певного результату.

Звісно, те, що здібній людині дається все легше, не знімає питання працелюбності і волі, які необхідні для високих творчих досягнень, і розвитку таланту та обдарованості. Однак, якщо йдеться про здібності у «чистому вигляді» як про природний хист, як про певні можливості, здатності, які за інших однакових умов дають змогу людині швидко і легко засвоювати знання, уміння, навички або швидко і успішно виконувати відповідну діяльність (у порівнянні з іншими), то з волею вони знаходяться у зворотній пропорційному відношенні.

Висновки з проведеного дослідження. Вольова сфера особистості представлена багатьма вольовими якостями, різними за своєю природою і функціями. Разом з цим всіх їх об'єднує те, що вони відображають функціональні можливості людини з високою ефективністю здійснювати діяльність (зазвичай в утруднених умовах), і це споріднює проблему вольових якостей з проблемою здібностей.

На теперішній час поняття «здібність» втрачає свої чіткі границі, окреслені вимогами різних видів предметної діяльності, поширюється

на характерологічні та особистісні якості. Предметом пильної уваги сучасних дослідників стають соціальні, емоційні, регуляційні, мотиваційні, духовні здібності. Не для всіх цих «нових» видів здібностей можна застосувати критерій досягнення людиною вищого у порівнянні з іншими результату у діяльності за решта однакових умов.

Вольові здібності під іншими назвами входять у структуру моделей регуляційних, емоційних здібностей (емоційного інтелекту), представлених різними авторами. Однак специфіка волі, її незвідність до мотиваційних, афективних чи когнітивних процесів, дає підстави виділяти вольові здібності як окремий вид регуляторних здібностей.

Виходячи з цього, вольову організацію особистості ми можемо розглядати як систему здібностей та умінь людини долати різного роду перешкоди та труднощі (як зовнішні, так і внутрішні), здійснюючи свідому саморегуляцію поведінки та діяльності на шляху до мети. Вольові здібності та уміння формуються в результаті свідомої роботи особистості над собою у процесі отримання досвіду саморегуляції у складних умовах реалізації діяльності.

Будучи регуляторними, вольові здібності однак мають свою специфіку, яка полягає у тому, що у випадку волі доречніше казати не про саморегуляцію (як підтримання та/або повернення у стан психічної рівноваги), а про вольове самоуправління, і це споріднює проблему вольових здібностей з лідерськими зцією лише різницею, що ключові якості лідера тут розгортаються не у площині суб'єкт-суб'єктних відносин, а у площині самосуб'єктних відносин, коли керівні, мобілізаційні впливи особистість адресує сама собі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дружинин В. Н. Психология общих способностей. СПб. : Питер, 2006. 368 с.
2. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология. СПб. : Питер, 2001. 464 с.
3. Калинин В. К. Классификация волевых качеств. *Психология воли* : сборник научных трудов. Симферополь, 2011. С. 36–43.
4. Кириленко Т., Шамлян К. Психология воли : навчальний посібник. К. : ВПЦ «Київський університет», 2018. 159 с.
5. Ковалев А. Г. Психология личности. М. : Просвещение, 1969. 391 с.
6. Конопкин О. А. Осознанная саморегуляция как критерий субъектности. *Вопросы психологии*, 2008. № 3. С. 22–34.
7. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К. : Радянська школа, 1989. 608 с.
8. Костюк А. В. Емоційний інтелект та шляхи його розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. Вип. 2. Т. 1. 2014. С. 85–89.

9. Ляц О. П. Емоційний інтелект як предмет психологічних досліджень. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2013. Вип. 22. С. 324–334.
10. Льошенко О. А. Особливості формування поняття «емоційний інтелект». *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки* : збірник наукових праць. К., 2012. № 17. С. 128–134.
11. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості. *Вісник ДНУ. Серія : Педагогіка і психологія*. 2012. Вип. 18. Т. 20. № 9/1. С. 116–123.
12. Ожиганова Г. В. Саморегулятивні способності человека в профессиональной деятельности. *Вестник РУДН. Серія : Психология и педагогика*. 2016. № 4. С. 37–46.
13. Постова К. Г. Психологічні умови розвитку дослідницьких здібностей обдарованих учнів : монографія. К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. 96 с.
14. Селиванов В. И. Избранные психологические произведения: воля, ее развитие и воспитание. Рязань: Изд. Рязанского гос. пед. института, 1992. 572 с.
15. Словник української мови. В 11 т. / за ред. І. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 3. Т. 9.
16. Темрук О., Колісник Л. Проблема емоційного інтелекту на сучасному етапі розвитку психологічної думки. *Гуманітарний Вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди»* : збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 2014. Вип. 33. С. 207–223.
17. Шадриков В. Д. От индивида к индивидуальности. Введение в психологию. М.: Институт психологии РАН, 2009. http://www.litres.ru/pages/biblio_book
18. Шамлян К. Вольова організація особистості: досвід теоретичного та емпіричного дослідження : монографія. Львів : РВВ НЛТУ України, 2016. 104 с.
19. Bar-On, R. The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicothema*. 2006. № 18. Pp. 13–25.
20. Goleman D. Emotional intelligence. New York : Bantam Books, 1995. 352 p.
21. Petrides K. V. Trait Emotional Intelligence Theory. *Industrial and Organizational Psychology*. 2010. № 3. Pp. 136–139.